

Szociológiatörténet és tudománykutatás¹ viszonya

Emlékezés Némedi Dénesre

Szabari Vera

szabari@tatk.elte.hu

Írásomban nem vállalkozom Némedi Dénes egész életművének, öt könyvének és közel 150 tételből álló tudományos munkásságának szisztematikus áttekintésére,² ehhez az eltelt idő is túlságosan rövid. Jelen emlékezésnek egy szubjektív nézőpont ad fókuszot, az a közös munkával eltöltött tíz év, amelyben a szociológiatörténet (esetemben a magyarországi szociológia története), a tudománykutatás és e kettő egymáshoz való viszonya játszotta a fő szerepet. A két terület látszólag egymástól távol eső kutatói érdeklődést jelöl. E tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a két vizsgálati terep lehetséges kapcsolódási pontjait egykori professzorom munkásságának egy-egy darabján keresztül villantsam fel, rámutatva, hogy valójában a kettő nem is oly távoli egymástól.

Némedi nem volt tudománykutató, tudományszociológus, nem alkotott sem új tudományelméletet, sem módszertani irányelveket, nem is volt ilyen szándéka. Történész volt. Olyan történész, aki a történeti látásmód és érdeklődés mellett rendelkezett az elméletalkotás képességével, sőt a filozófiai problémákon való töprengés sem állt tőle távol. A szociológia magyarországi helyzetéről és benne a saját szerepéről érdeklődő kérdésekre egy kilencvenes évek végi beszélgetés során a következőket mondta: „Nem vagyok tipikus..., elsősorban történeti, eszméletörténeti, korábban filozófiai érdeklődésem folytán nem is annyira a szociológia, hanem inkább a szociológia elmélettörténete, ami érdekelt. [...] Ilyen szempontból inkább a szociológia peremén vagyok, és az, akitől a legtöbbet tanultam, nem is szociológus, hanem történész, Lackó Miklós volt.”³

Pályáját az 1960-as években történészként kezdte a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, akkoriban szinte egyedülálló módon egyszakos történészként végezett. (A korabeli debreceni egyetem történeti miliójára nagyban

1 Tudománykutatás elnevezés alatt egyszerre beszélhetünk a tudományszociológia, -antropológia, -filozófia és -történet modern irányzatairól.

2 Némedi Dénes teljes publikációs jegyzékét lásd: <http://www.nemedi.hu/publikaciok.pdf>.

3 Beszélgetés Némedi Dénessel, Budapest, 1999. október 5., hangfelvétel.

hatott Szabó István történész munkássága, aki a magyar agrár-, parasztság- és településtörténet jelentős kutatója volt, s aki ebben az időben már elhagyta az alma matert.) Rövid középiskolai tanári kitérő után 1967-ben a Debreceni Orvostudományi Egyetem Marxizmus–Leninizmus Intézetébe került, ahová Molnár László, az újonnan induló hazai szociológia iránt érdeklődő, és ezt proponáló intézeti vezető vette fel.⁴ Némedi 1970-ben az intézet munkatársaként eszmetörténeti érdeklődésének megfelelően a *Magyar Szemle* revíziós nacionalizmusáról írta meg doktori dolgozatát,⁵ miközben már bekapcsolódott kisebb szociológiai kutatásokba is. „A szociológiával való ismerkedésem azzal kezdődött, hogy részt vettem egy az egyetemisták politikai tevékenységét vizsgáló kutatásban. Részben ennek hatására állást változtattam: az ELTE Szociológiai Tanszékére (a mai Intézet elődjébe) jöttem dolgozni.”⁶ Hogy mi vonzotta a szociológia felé, pontosabban a Huszár Tibor vezette tanszékre, nem tudni, de az biztos, hogy abban az időszakban, amikor Debrecenben elkezdett szociológiával foglalkozni, Magyarországon a szociológia igazán pezsgő⁷ szellemi életet jelentett, és nem meglepő, hogy ebből Némedi nem akart kimaradni.

A hazai szociológia jelentős átalakuláson ment keresztül az 1970-es évek első felére. Egyrészt megteremtődtek az intézményi alapok, a kutatóintézetek mellett létrejöttek az egyetemi tanszékek, folyóiratok; másrészt az 1970-es évek reformellenes kurzusa is ránehezedett a formálódó diszciplínára. Mindezekkel egy időben az alapítók (Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, Ferge Zsuzsa, Hegedüs András, Huszár Tibor, Kulcsár Kálmán, Losonczi Ágnes, Szántó Miklós, Szelényi Iván stb.) mellett egy új generáció tagjai (Angelusz Róbert, Kolosi Tamás, Lengyel György, Papp Zsolt, Somlai Péter stb.) is színre léptek, akik, ha nem is végzett szociológusokként, de már tudatos pályaválasztás után és az „alapító atyák” tudományszervezési elképzeléseivel összhangban kerültek a szociológia közelébe. Köztük volt Némedi Dénes is.

Némedi személyes ambícióin túl bizonyára Huszár Tibor érdeklődése is szerepet játszott abban, hogy miután a *Magyar Szemlé*ről írt tanulmányával „bekopogott” az akkori tanszékvezetőhöz, ő szerződéses státuszt kínált számára. Huszár ekkor a két háború közti magyar értelmiség történetével foglalkozott, és talán ennek is köszönhető, hogy (a nemzetközi tendenciától eltérően) az általa vezetett tanszéken jelentős hangsúly jutott a történeti (történetiszociológiai, elméletitörténeti) megközelítésnek. Némedi először a tanszéken folyó két világháború közötti értelmiség vizsgálatába kapcsolódott be, majd részt vett a történeti elitkutatás elméleti megalapozásában, illetve önálló kutatási témáján, az 1930-as évek népi mozgalmának történetén kezdett dolgozni. Fokozatosan részese lett a hazai szociológiában megfigyelhető elméleti irányultság erősödésének, az 1980-as évek közepé-

4 Némedi Durkheim-könyvében a kevés személyes kiszólások egyike jelzi, hogy számára az 1967-ben magyarul megjelent – Durkheim: *Az öngyilkosság* című – könyve jelentette „a szociológiával való ismerkedés” kezdetét.

5 A dolgozatnak az 1972-ben, a *Történelmi Szemlé*ben megjelent fejezetei nyilvánvalóvá teszik történészi látásmódját, amelyben sajátos orientációt jelentett eszmetörténeti érdeklődése (Némedi 1972).

6 Némedi Dénes: Életrajz, ELTE TáTK Szociológia Intézet, Elméletitörténet Tanszék, http://tatk.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=548&Itemid=661.

7 Ez a pezsgés talán hasonlítható ahhoz, ami Durkheim szerint alkalmas és szükséges a szellemi megújodáshoz.

től pedig érdeklődése mindinkább a szociológiaelmélet felé vonzotta, és elsősorban Durkheim szociológiatörténetben játszott szerepét vizsgálta. E kutatás eredménye az 1996-ban megjelent *Durkheim. Tudás és társadalom* című könyve lett. Elméleti kutatása újabb eredménye volt 2000-ben a Durkheimről és Habermasról szóló tanulmányainak gyűjteménye. A klasszikus szociológiáról szóló, több mint két évtizedes szociológiatörténeti tanulmányait összefoglaló könyve pedig 2005-ben jelent meg *Klasszikus szociológia 1890–1945* címmel.

A fenti felsorolás csupán újabb nyomatékod ad annak, hogy Némedi Dénes mindenekelőtt eszme-, illetve elmélettörténész volt. E tevékenységét messze-menőnkig elismerve, olvasójának gyakorta támadhat az az érzése, hogy az elmélettörténet mellett a tudománykutatás hatásai is jelentős szerepet játszottak munkái megszületésében, sokszor épp azokban, melyeket elsősorban szociológiatörténetként tartunk számon. Sőt véleményem szerint bátran állítható, hogy Némedi szociológiatörténeti munkái valójában nem választhatók el a modern tudománykutatástól.

E vélekedés tisztázása érdekében ki kell térni arra, mit is értek modern tudománykutatás alatt. A pontos definiálási szándék helyett a következőket tartom fontosnak kiemelni. Egyrészt, a modern tudománykutatók megközelítéseikben – elsősorban Kuhn nyomán – lényegesnek tekintik, hogy a tudományt nem statikus, hanem dinamikus formájában vizsgálják, amely folyamatban központi szerepet kap magának a kutatói tevékenységnek az elemzése. Másrészt, az erős program által megfogalmazottakat elfogadva általános vélekedés, hogy a tudományos tételek előállításában nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi jelenségeket, amelyek nélkül nem is létezhet tudomány. Ebből kiindulva már evidens, hogy a korábbi szemlélettel szemben a társadalmi, szociális tényezők nem eltorzítják a tudományos állításokat, hanem épp ellenkezőleg, az állítások előállításában és rögzítésében szerepet játszanak mind a társadalmi, mind a természeti folyamatok. A tudományos eredmények ezek alapján nem felfedezésre, hanem megalkotásra kerülnek. A tudománykutatások antropológiai irányzatának egyik lényeges módszertani szabálya ki is mondja: „[n]e a kész tudományt tanulmányozzuk, hanem a bevetésben (*in action*) levőt; vagy még azelőtt megérkezünk, hogy a tények fekete dobozokká váltak volna, vagy azokat a vitákat tanulmányozzuk, amelyek lehetővé teszik a kinyitásukat” (Latour 1987).

Némedi jól ismerte a modern tudományszociológiai, -antropológiai és -történeti megközelítéseket, több minőségben is vizsgálta, oktatta és alkalmazta azokat szociológiatörténeti, szociológiaelméleti munkái során. Írásomban – eltekintve itt a bevont munkák mélyebb elemzésétől – arra keresek választ, mindez hogyan érhető tetten Némedi Dénes írásaiban, milyen típusú összekapcsolódások rajzolódnak ki a tudományszociológia és a szociológiatörténet együttes művelése során.

1.

Az első, és egyben a legkevésbé jellemző Némedi munkásságára, amikor írásaiban a szociológiatörténet egy-egy klasszikus szerzőjének tudományról alkotott elképzelése elevenedik meg előttünk. Ezekben az esetekben nincs közvetlen érintkezés a modern tudományszociológia és az elmélettörténeti munka között, a kapcsolatot maga a tárgy jelenti. Erre példa *Durkheim és a tudományos cserék* című tanulmánya (Némedi 2009a), melyben arra keresett választ, hogy Durkheim különböző írásai milyen képet festenek le a tudományokról. Némedi Comte és Durkheim tudománnyal kapcsolatos vélekedéseit vetette össze, mindenekelőtt azt mutatta be, hogyan jöttek létre és öröklődtek egyik nemzedékről a másikra a tudomány működésével kapcsolatban érvényesnek tartott állítások. „Durkheim problémája nem előzmény nélküli. Már Comte felvetette, hogy szükséges a tudományok újjászervezése (ez lenne a »szociális fizika« feladata), s egyben ez támasztaná alá a társadalmi újjászervezést is. Durkheim feladta Comte nagyralátó terveit, de explicit választ arra, hogy melyek lennének a tudomány egysége helyreállításának a feltételei, nem fogalmazott meg” (Némedi 2009a: 9).

Egy klasszikus elmélettörténeti munkával állunk szemben, amely – Némedinél szokatlan módon – csupán érintőlegesen tér ki a megszólalók történelmi-társadalmi helyzetére. Helyette a nagy elődök elméletei érdekelték, azok a Durkheim által felvetett, de meg nem válaszolt kérdések, amelyek ma is relevánsak lehetnek a kutatók számára. „Az a kérdés azonban nyitva maradt, hogy maga a tudományos kooperáció, a tudományos képzetek, módszerek cseréje – amely a pragmatizmus-előadások szerint a társadalmi együttműködés egyik biztosítéka – milyen mechanizmus révén mehet végbe. [...] Durkheim feltehetően érzékelte a problémát, egyes vonatkozásait fel is vetette. Egészében lezáratlanul hagyta. Durkheim nyomán több kérdést is meg tudunk fogalmazni. Leírhatók-e a tudományos cserék pusztán a kommunikáció standard modelljével? Jelentős vonatkozásaikban leírhatók – de megfontolásra érdemes mozzanat az, hogy Durkheim nemcsak a cseréket, de a cserék szervezését is fontosnak tartotta, vagyis egy konkrétabb mechanizmusra gondolt. Egyáltalán mit cserélnek a tudományban (tudományágakon belül és azok között)? Képzeteket, eljárásokat, módszereket? Melyek a tudományos csere formái, eljárásai?” (Némedi 2009a: 15).

Ezek a kérdések is mutatják, hogy Némedi alapvetően elmélettörténetinek tekinthető írásában is a tudományszociológiai problémák sorát vetette fel, melyekre a tanulmány szerzőjétől már biztosan nem érkezik válasz, pedig minden felvetés elgondolkodtató.

2.

Egy másik típusú kapcsolatot jeleznek Némedinek azok a munkái, amelyekben a tudományszociológusok által megjelölt (vagy éppen előkerült) problémákra válaszként a szociológiatörténet elméletalkotóit hívta segítségül, és azt továbbgondolva kínált új elméleti perspektívákat. Erre példa Bloor elméleténeknek Némedi-

féle értelmezése.⁸ David Bloor a *Durkheim és Mauss újraolvasása: az osztályozás és a tudásszociológia* című írásában a klasszikus szerzőpáros osztályozásról szóló elméletének egyfajta – a saját tudomány-szociológiai megközelítését alátámasztó – rekonstrukciójára tett kísérletet. Bloor szerint Durkheim és Mauss elmélete – Mary Hesse hálomodelljén keresztül értelmezve – alkalmas lehet arra, hogy az osztályozás társadalmi eredetét, pontosabban a tudásrendszerek stabilitását az azt létrehozók és használók kollektív döntéseire vezesse vissza (Bloor 2005: 201), és így megfelelő elméleti alapot biztosítson az erős program szociologizáló megközelítésének. Némedi elismerte ugyan, „hogy Bloor felfogása sokban hasonlít a durkheimi koncepcióra”, ugyanakkor rámutatott a nyilvánvaló különbségek (pl. a bloori elmélet historikus, míg a durkheimi megközelítés ahistorikus jellege) mellett arra, hogy „Durkheim bizonyos termékeny gondolatait az »erős program« mellőzte”, és ezáltal nem aknáztta ki a modern tudomány-szociológia számára benne rejlő lehetőségeket (Némedi 2000: 55, 80). Némedi a tekintély és a társadalmi viszonyának értelmezésében két jelentős szemléletbeli eltérésre hívta fel itt a figyelmet. Míg Durkheim a társadalmi tekintély logikai jellegéből indult ki, Bloornál a logikai tekintély társadalmi eredete állt a középpontban. Ezen eltérő kiindulási pont eredményeképpen pedig homályban maradt Durkheim azon felvetése, hogy a kollektív reprezentációk, a társadalmi gondolkodás racionálisak-e (Némedi 2000: 65). Ehelyett Bloor a (logikai) tekintélyt a társadalmi (csoport) érdekekkel kapcsolta össze, amely magyarázó séma valójában nagyon messze vezetett a durkheimi koncepciótól, és egy egészen más értelmezési keretet kínált, s Némedi ezt igen problematikusnak találta.

Némedi ugyanakkor nem állt meg az eltérés konstatálásánál, hanem Durkheim tudásszociológiáját elemezve megfogalmazta saját tudomány-szociológiai koncepciójának alap gondolatát is: „az igazán fontos kérdés nem az, hogy milyen társadalmi hatás mutatható ki ebben vagy abban az elméleti megállapításban, hanem az, hogy hogyan és milyen társadalmi feltételek mellett konstituálódnak a különböző kutatási metodológiák” (Némedi 2000: 74). Ez az álláspont megjelent már a bloori erős programban is, de részben az érdekek középpontba állítása, részben egyéb tényezők miatt Bloor későbbi munkáiban valójában nem érvényesült – Némedi szociológiatörténeti munkáiban azonban meghatározó perspektívává vált. 2005-ös könyvében így írt erről: „A 'termelési mód' kifejezést használom, és nem az 'intézményesedést'. A kettő nagyjából hasonló jelenségre utal. De az 'intézményesedés' terminus használata arra hajlamosít, hogy egyik oldalon a »külső« feltételeket vegyük számba (egyetem, tanszék, folyóirat, laboratórium), a másik oldalon pedig a »belsőket«, a tudomány kognitív »tartalmát«. A 'termelési mód' arra utal, hogy az új ismeretek, a tudás »termelésében« ezt a két elemet nem szabad mintegy két különálló világra szétosztva elválasztani” (Némedi 2005: 7). Az e dichotómia felszámolására tett kísérlet szerves részét képezi a modern tudománykutatás elméleti kiindulópontjának, amely alapfelvetés más-más formában,

8 Ide tartozhatna pl. Némedi *A szállodakulcs* című (2009b) írása is.

de megtalálható az erős program kauzalitás-, illetve szimmetriaelvében (Bloor 1999), továbbá Knorr-Cetina transztudományos mezőre (Knorr-Cetina 2005) vagy Latour translációra vonatkozó (Latour 1999) elméletében is.

3.

A fentiekből következik a tudományszociológia és szociológiatörténet viszonyának egy harmadik, s egyben Némedi életművében talán legfontosabb típusa, amely a szociológia tudománytörténeti elemzésében valósult meg. Az 1996-ban megjelent, a szociológiatörténet szerepét boncolgató írásában Némedi egyértelműen megfogalmazta, milyen szociológiatörténetet tartana célszerűnek. Álláspontja szerint a szociológiatörténet identitásteremtő funkciója miatt „gyakran erősen szövegorientált. Feladatának kanonikus szövegek ismertetését, továbbadását, interpretálását tekinti. Ezért gyakran ahistorikus” (Némedi 1996: 178). Az ahistorikus, identitásbiztosító, épp ezért a szövegeket társadalmi-történeti környezetéből kiragadó szociológiatörténet viszont csak nehezen találhat kapcsolatot az egyébként igen népszerű és elterjedt szociologizáló tudománytörténethez vagy tudománykutatáshoz. „Természetesen létezik olyan szociológiatörténetírás is, amelynek nem az identitás keresés és identitásbiztosítás a (latens vagy manifeszt) funkciója. Ez a szociológiatörténet tudománytörténet, s elsősorban azokat érdekli, akik a szociológiát mint történeti jelenséget akarják megfejteni” (Némedi 1996: 179).

A tudományos tudás előállítási módja és a történelmi-társadalmi kontextus viszonyának feltárása nyújtotta a *Klasszikus szociológia 1890–1945* című munka alapvető kérdésselvetését és egész felépítését. „E könyv szempontjából fontosabb most annak szemügyre vétele, hogy miként alakult át már a század első évtizedében a tudomány művelésének módja, a »tudományos tudás termelésének módja«” (Némedi 2005: 2). Némedi kiindulópontként az egyetemek, akadémiák 19. századi átalakulásával, a tudomány művelésének két típusával: a francia főiskolai és a német egyetemi modell kialakulásával, illetve ezeknek a szaktudományok rendszerének kiépülésére gyakorolt hatásával foglalkozik (Némedi 2005: 2–7). Nem az érdekelte elsősorban, hogy pontosan hol és mikor született meg a szociológiai diszciplína, vagy kik és milyen elméleteket hoztak létre (bár persze ezekre is választ ad a könyve); sokkal inkább arra volt kíváncsi, mit jelentett a tudományos ismeretek termelésén belül az a sajátos társadalomismereti 'termelési mód', amelynek „tárgya, a »társadalom« mint tudományos kategória csak ennek az intézményesülésnek az eredményeként szilárdult meg” (Némedi 2005: 11). Vagyis magát a diszciplína tárgyát is egy sajátos „gyártási” folyamat termékének tekintette, amely a tudományos közösségen belül számtalan vita, egyeztetés és egyezkedés során jött létre, formálódott. Az egyezkedés része volt nem csupán a társadalom fogalma, hanem az a mód is, ahogyan a szociológusok adatokat gyűjtenek e társadalomról, amely szorosan összefonódik magával a társadalomról alkotott képükkel is. Ezért is tartotta Némedi, aki maga nem volt módszertani

szakember, olyan jelentősnek a szociológia megváltozott módszertani eljárásait, különös tekintettel a modern értelemben vett surveyre, azokra a kérdőíves kutatásokra, melyek lehetővé tették az adatok előállításának új módját, valamint az eljárások standardizálhatósága mellett lehetővé tették, hogy az elemzési egység az egyén és annak véleménye legyen (Némedi 2005: 543–544). „A klasszikus szociológia története sok tekintetben nem más, mint annak a története, ahogy a szociológia megküzdött a »professzori termelési mód« korlátaival és kényszerivel. Ezt az egyes szereplők a különböző országokban váltakozó szerencsével és eltérő stratégiával folytatták. A történet végén egyfajta megoldás vált általánosan elterjedtté, de ez nem jelenti azt, hogy ez volt az egyetlen lehetséges kiút az egyetemi szociológia csapdáiból” (Némedi 2005: 13). És épp ez az, ami a tudománykutatás számára oly jelentős felvetés. A klasszikus szociológia a professzori termelési módot mutatja be, de nem egy-egy kiemelkedő szociológus nézetein keresztül, hanem olyan perspektívából, amelyből a szociológia diszciplínája mint intézményi, mint tevékenységi és mint kognitív dimenziók egysége jelenik meg.

Különösen izgalmas Némedi Dénes munkásságában, hogy e historikus, tudománytörténeti szemlélet már a korai műveiben is tetten érhető, így első önálló, 1985-ben megjelent *A népi szociográfia 1936–38* című könyvében is.⁹ E munka egyértelműen történeti munka, és nyilvánvalóan nem attól tudománytörténeti, hogy szerzője lényegesnek tekintette kiemelni: a szociográfiai hagyományt szerteágazó és sokszínű jellege ellenére is „jogosult a magyarországi társadalomkutatás előtörténeteként (s nemcsak irodalmi jelenségként) taglalni” (Némedi 1985: 24).¹⁰ A könyv számos olyan elemet tartalmaz, amely arra utal, hogy a történészi érdeklődés mellett Némedi figyelmének középpontjában a szociologizáló gondolkodás, maga a tevékenység és a társadalmi körülmények együttes vizsgálata áll. A hazai társadalomkutatás mint történeti jelenség érdekelte. Némedi szerint a hazai szociográfia sajátosságát a „húszévesek” politikai kiábrándulásából és útkereséséből táplálkozó indíttatás adta (Némedi 1985: 71). „Tényirodalommal, dokumentumirodalommal sokfelé lehetett akkoriban találkozni, de mégis meghökkentő volt, hogy egy politikai, nemzetmentő szándékú értelmiségi mozgalom a szociográfiában, társadalommegismerésben találja meg a neki megfelelő tevékenységi terepet. Ezt a jelenséget akartam megfejtetni, s most kiderül, hogyan sikerült” (Némedi 1985: 8). Némedi szerint adott volt egy társadalmi helyzet, amelyben a fiatalok szerepe – pontosabban, „aki huszonévesként élte át a világháborút, egyetemistaként lett tiszt, s a pozíciók háború utáni elosztásánál hátrányos helyzetbe került” (Némedi 1985: 25) – kitüntetett módon jelentkezett. A szociográfia hozzájuk, az általuk észlelt társadalomhoz kapcsolódott. „A nép felé fordulást ők nem szimbolikusan, hanem gyakorlatilag akarták véghezvinni, mert ebben adhattak többet az ideo-

9 Némedi a középosztály és értelmiség történetiszociológiai, illetve elméleti problematikáját kutatva jutott el a harmincas évek népies szociográfiájának vizsgálatához, a témában megjelent első publikációja *A „polgárosodás” a népi szociográfiában*, majd még ugyanebben az évben ezt követte Erdei 1940-es évek első felében írott munkáinak elemzése (Némedi 1978b). Mindkét írása az 1981-ben benyújtott kandidátusi disszertációjának, illetve az 1985-ben megjelent könyvének az előkészítését jelentette.

10 Ez inkább válasz volt azoknak, akik valamilyen formában elutasították a szociográfia tudományban betöltött szerepét.

lógusoknál. *Ennek a gyakorlati nép felé fordulásnak lett a terméke a szociográfia*” (Némedi 1985: 26 – kiemelés az eredetiben). Némedi pontosan megrajzolja azt a társadalmi teret, amelyben ezek a munkák megszülethettek. „A fiatalok szemében a társadalomkutatás tehát nem szakmaként jelent meg, melyet lehet kisebb vagy nagyobb elhivatottsággal, merészebben vagy megalkuvóbban művelni, hanem meghódítandó területként, ahol ugyan mások is próbálkoznak, de alapjában véve az illetékességi területek még nincsenek körülhatárolva” (Némedi 1985: 17). Azaz, a tudás termelésének fontos eleme ebben az időszakban az intézményi keretek kiépülésének alacsony foka volt.

De nem csupán az intézményesülés hiányát tartotta meghatározónak. Véleménye szerinte a századelő és a harmincas évek az egyetemi intézményi keretek tekintetében nem különböztek jelentős mértékben, viszont alapvető eltérés mutatkozott a két korszakban a társadalomról való gondolkodás, mint tevékenység jellege között. Mivel a századelőt a bizakodás jellemezte, ezért a társadalomvizsgálatot a politikai cselekvés előkészítőjének tekintették, ezzel szemben a harmincas évek szociográfusainak egy része szerint a társadalomkutatás már maga is politikai tett volt (Némedi 1985: 12). Némedi arra is rámutatott, hogy más-más közegben működött a kétfajta társadalomkutatás, így eltérően alakult a politikához való viszonyuk is: míg a századelőn „a társadalmi problémákat politikai úton megoldhatónak vélték”, addig a harmincas évek gondolkodói elvesztették politikai bizalmukat. A századelő és az 1919 utáni időszak legnagyobb különbségét a szociológia szempontjából az érvelés szerepének, logikájának és a politikai ellenzék, valamint az értelmiség számára teret jelentő nyilvánosság megváltozásában látta (Némedi 1985: 13). (Nem véletlen persze a nyilvánosságnak ekkoriban tulajdonított jelentőség, s ebben nem a történész, hanem a szociológus mutatkozik meg, hiszem erős volt Habermas és a nyilvánosságelmélet befolyása: 1971-ben jelent meg magyarul Habermasnak a társadalmi nyilvánosság szerkezetéről szóló könyve és maga Némedi is – Rényi Ágnessel és Heller Máriával közösen – a hazai közéleti viták elemzése során ekkoriban dolgozta ki saját nyilvánosságelméleti koncepcióját [lásd Némedi – Heller – Rényi 1986, 1992]).

A harmincas években egy új értékrend kialakulását konstataálta Némedi, melynek középpontjában a „nép” állt (Némedi 1985: 15). Az újszerűséget szerinte az új politikai erő, vagy legalábbis az új problematika jelentette. Némedi a szociográfia sajátos, 1930 és 1938 közötti korszakát nem elsősorban a korabeli munkák hatásával vagy befolyásával magyarázta, hanem azzal a társadalmi helyzettel, amelyben a népies írók, értelmiségi csoportok adott politikai, ideológiai és szervezeti kereteiket létrehozhatták, és amelyben szociografizálásuk ideológiai jelentősége megnőtt, s így meghatározták az általuk vizsgált problémák tartalmát, elsősorban a közösség és polgárosodás viszonyára fókuszálva.

E munka érdekessége többek között, hogy a szerző saját történeti perspektívájára, alapvető elméleti kérdésekre reflektált benne. Számára a történetiség tudatos vállalása azt jelentette, hogy a múlt és a jelen bizonyos mértékig elszakítható egymástól, hogy nem ítélezhet a kortárs szemlélő álláspontjáról, hogy

befejezettnek, lezártnak tekintette az általa vizsgált eseményeket. Elfogadta ugyanakkor azt is, hogy a múltat sohasem tekinthetjük teljesen lezártnak, hiszen a múltat és a jelent összekötő szálak nem hagyhatók figyelmen kívül. „Egy történet elmondása feltételezi, hogy valóban volt egy ilyen történet (most a szó másik, az elbeszéléssel szemben a valóságot jelölő értelemben): az események összefüggő sorban rendeződnek” (Némedi 1985: 9). Némedi valóban hitte, hogy létezik történet, létezik megismerhető valóság, s ebben az értelemben nem volt relativista.

Némedi Dénes munkássága annak bizonyítéka, hogy a szociológiatörténetet lehet úgy művelni, hogy az nem pusztán avított szövegek rekonstrukcióját, kanonizált szövegek ismétlését jelenti, hanem valódi tudománytörténetet, a szociológia társadalmi-történeti elemzését. Némedi Dénes így művelte saját tudományát.

Irodalom

- Bloor, David (1999): A tudásszociológia erős programja (1976). In Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Áron Kiadó, 427–446.
- Knorr-Cetina, Karin (2005): The fabrication of facts: Toward a microsociology of scientific knowledge (1981). In Stehr, Nico – Meja, Volker (ed.): *Society & knowledge. Contemporary perspectives in the sociology of knowledge & science*. New Brunswick, Transaction, 175–201.
- Latour, Bruno (1987): *Science in action. How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno (1999): *Pandora's Hope*. Cambridge: Harvard University Press.
- Némedi Dénes (1972): A Magyar Szemle revíziós nacionalizmusának szerkezetéről. *Történelmi Szemle*, 15 (1–2): 75–110.
- Némedi (1976): Értelmiség és középosztály. In A magyar értelmiség történetéhez III. Értelmiség és középosztály a két világháború között. *Szociológiai Füzetek*, 10: 5–27.
- Némedi (1978a): A polgárosodás a népi szociográfiában. *Szociológia*, 8: 415–434.
- Némedi (1978b): A szintézis keresése. Erdei Ferenc szociológiája a 40-es évek első felében. *Szociológia*, 8: 511–525.
- Némedi (1985): *A népi szociográfia 1930–1938*. Budapest: Gondolat.
- Némedi Dénes (1996): Minek a történet? *Replika*, 23–24: 173–181.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia 1890–1945*. Budapest: Napvilág.
- Némedi Dénes (2009a): Durkheim és a tudományos cserék. *Szociológiai Szemle*, 19(1): 4–15.
- Némedi Dénes (2009b): A szállodakulcs, avagy a szavak és a dolgok – no és az emberek. *BUKSZ* (Budapesti Könyvszemle), 21(1): 63–72.
- Némedi Dénes – Heller Mária – Rényi Ágnes (1986): A nyilvánosság belső korlátai (Mit olvas ki az olvasó a sajtószövegekből?). *Medvetánc*, 6(2–3): 47–66.
- Némedi Dénes – Heller Mária – Rényi Ágnes (1992): Nyilvános stratégiák és nyilvános szabályok. *Szociológiai Szemle*, 2(4): 53–60.